

Salyr han kim?

Category: Kitapcy,Taryhy şahslar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Salyr han kim? SALYR HAN KIM?

Türkmenistandaky türkmen tire-taýpalarynyň (esasanam: teke, ýomut, ärsary, salyr, saryk we ş.m.) hemmesiniň diýen ýaly aslynyň Salyr handan gaýdýandygyny taryhçy alymlaryň agzamadygy ýokmuka diýýärin. Salyr han hakynda ýazylan makalalar juda az sanly diýen ýalydyr. Ine, Türkiyedäki osman-türkmenleriniň köpüsiniň asly Oguz hanyň Gaýa atly oglundan gaýdan neberäniň daşyna birleşip uly Osmanly hökümdarlygyny guran bolsalar, ine bizem Merkezi Aziýada Salyr urugynyň daşyna üýsen türkmen tire-taýpalary bilen birlikde Türkmenistan döwletini gurduk. Eger biz Salyr hanyň kimdigini, nähili şahsyýetdigini öwrenjek bolsak geçmişde galan edebi-mirasymzy öwrenmelidir. Kimkä bu Salyr han! Ol näçinji ýyllarda, nä wagt ýaşap geçen şahsyýet?

Geliň, şu soraglara ideal düşünip jogaplamaga çalyşalyň! Aýdylmagyna görä Salyr han Oguz hanyň on ýedinji agtygy, bäsiniňi ogly Dag hanyň iň uly oglydyr. Rowáyatlarda aýdylmagyna görä Oguz han öz ogullaryna we agtyklaryna her hili derejeler bermek üçin çadyrlar dikdiripdir. Şonda Salyr hana sol (çep) tarapdan üçünji çadyrda orun berlipdir. Bu hakda Abylgazy Bahadyr han şeýle diýýär: »Üçünji çadyrda Dag hanyň uly ogly Salyry oturtdylar, çep aşykly ýiligi ülüş berdiler. Eýmir ony dogrady. Kalaç atlaryny tutdy». Diýmek Salyr hanyň hyzmatynda Eýmir oña nahar taýynlapdyr Kalaç bolsa attutary bolupdyr. Salyr hana berilen tagma esasan towuk ýa-da gaz guşuň aýak barmagyna meñzeş, ýa-da peýkamyň ujyna meñzeş üç burç çyzykly tagma bolupdyr. Bu tagmany orta asyryň yslam taryhçylarynyň hersi özleriçe belgiläp goýupdyrlar. Käbiri şol üç burç çyzykly tagmanyň gapdalyna ýene bir kese çyzyk goýup belgileýärler. Bu belgi arap harpyndaky »Sin» harpyna meñzeş. Salyr sözünüň manysy »Sal» salmak, (türkçe »saldır» – coz) sokmak, »Ur» gylyç bilen Urmak, »Sal» we »Ur» diýen

sözden döräpdir. Bular dogrusynda Soltanşa Atanyýazow özuniň Şejeresinde şeýle maglumat berýär: »Adyň manysy barada bu alymlaryň pikiri şeýle: Reşideddin: »Nirä barsa, gylyç we çalygy (naýzasy) iş görür»; Ýazyjy ogly: »Sal, ur, ýagny kanda bolsaň, gylyç bilen çomagyň rowan bolsun»; Salar Baba: »Her kişi ýetse, gylyç we çalak urgaý»; Abylgazy: »Gylçly»...»Salyr han hakda XIV-XV asyrlarda ýaşap geçen taryhçy Abu Bekr at-Tährany al-Isfahany özuniň »Kitab Diýarbekriýe» atly eserinde gyzykly maglumatlary galdyrypdyr: »Salyr han Türküstan ülkesinde ýaşady we bir ýüz elli ýyl patşalyk etdi. Salyr hanyň zamanasynda Süleýman pygamber bolupdy. Kowus hem Salyr hanyň döwürdeşidi» diýýär. Bu gysgajyk gymmatly maglumatyn özünden peýdalanyl tutuşlygyna bir kitap ýazyp bolardy. Gymmatly maglumat diýyäniň sebäbi Salyr hanyň Türküstanda hökümdarlyk edýän wagty Palestina Kuds ýaly ýerlerde eýýäm Dawut pygamberiň ogly Süleýman pygamber höküm sürýär eken. Eger taryhçy Abu Bekriň ýokarda berýän maglumatlary dogry bolsa onda Dawut ogly Süleýman pygamber dünýäniň alymlarynyň bellemeklerine görä b.e.önüki 932-nji ýylda Ysraýylyň Iýerusalim şäherinde dünýeden ötüpdir. Eger şu maglumat dogry bolsa Dag hanyň ogly Salyr han hem b.e.önüki X-b.e.önüki IX asyrlaryň sepgidinde ýaşap geçipdir. Özüne berilen miras baýlyga gadymy kitaplary satyn alan osman-türkmenleriniň alymy Hajy Halypa Mustapa ibn Abdylla Kätip Çelebi özuniň »Takwim et Tawarih» atly eserinde Adam atadan gaýdýan ýyl ýazgylarynda, Adam atanyň Ýere gelen wagtyndan 4391 ýyl geçenden soñ Süleýman pygamberiň dünýä gelendigini aýdyp şeýle diýýär: »4391-nji ýylda Dawudyň ogly Süleýman aleýhyssalam dünýä indi». Diýmek Adam ata Ýer yüzüne ineninden 4300 ýyldan gowrak wagt geçensoñ Salyr han ýaşap geçipdir. Soňra Kätip Çelebi Süleýman pygamberiň 4443-nji ýylda elli iki ýaşynda dünýeden ötendigini hem ýatlaýar. Diýmek Salyr han hem 4300-4400-nji ýyllaryň sepgidinde ýaşap geçipdir. Abylgazy Bahadır han (1603-1664) özuniň »Şejereýi teräkime (türkmenleriň nesil daragty)» atly eserinde Salyr handan gaýdýan şejeräni şeýle sanap geçýär: »Ugurjyk alpyň kakasy Gara gazy beg, onuň kakasy Garaja, onuň kakasy Binam gazy, onuň kakasy Buruç gazy, onuň

kakasy Kilal gazy, onuň kakasy Ýynal gazy, onuň kakasy Süleýman gazy, onuň kakasy Haýdar gazy, onuň kakasy Utgurly oruz, onuň kakasy Gazan alp, onuň kakasy Engeş, onuň kakasy Under, onuň kakasy Ata, onuň kakasy Leýmir, onuň kakasy Salyr, onuň kakasy Dag han, onuň kakasy Oguz han...» diýip Abylgazy bu şejerede esasy meşhur, atly-abraýly adamlaryň adynyň ýazylandygyny, galan peder-atalaryň adynyň ýazylmandygyny janygyp aýdýar we muny şeýle düşündirýär:

»...Bu ýazylan on alty adamyň Oguzuň oglanlarydygy, bar, dogry diýeli. Ugurjygyň atalarydygy hem bar, dogry diýeli. Yöne il içinde haýsy adam meşhur bolsa, onuň adyny ýazyp, beýleki meşhur däl adamlary bolsa ýazmaýarlar. Bu ýazylan adamlaryň arasynda on baş ýa-da ýigrimi adamynyň ady ýazylman galan bolsa, ony hudaý bilsin...» Ine, Abylgazy Bahadyr hanyň aýdanlaryndan çen tutsaň onuň zürýatlarynyň arasynda ady unudylan nebере atlary hem bolmagy mümkün. Yene gyzykly pikir ýöretmelerimiziň biri hem Salyr hanyň Türküstanda, ýagny Turanda höküm sürendigi bilen bagly maglumat. Eger Salyr han b.e.önüki X-IX asyrlarda ýaşap geçen diýip çen tutsak onda dünýä taryhy muň üçin sessiz galaýmaly däl. B.e.önüki X-IX asyrlarda Türküstanda kimler höküm sürdükä? Haýsy taýpalar ýaşap, taryhyň sahypalarynda haýspsy ýok bolup gitdikä! Muňa jogap tapmak üçin şol eýýama nazar aýlamaly! Taryhyň üsti açylmadyk syrly sahypalaryny elekden geçirmeli. Ine şonda garaňky taryhyň altynadan ýasalan gymmatly sahypalary geljegimize nur çáýar. Eger doğrudanam şol eýýamlarda Salyr han we oguz-türkmenler höküm süren bolsalar onda Abu Bekr Tährany ýaly alymyň eserini hakyky taryhy çeşme edip peýdalanyljakdygyna ynanýaryn... Salyr urugy hakda S.Atanyýazow şeýle diýýär: »Salyr □ özbaşdak taýpadyr, ol tire hökmünde saýatly we hydryili taýpalarynyň düzümine hem giripdir. Bularyň bir bölegi 1263-nji ýylда Kryma göçüp gelipdir, hatda şu ýerdäki Salgir derýasynyň ady hem şu salyrlar bilen baglanyşyklydyr. Gökleňlerde salar diýen taýpa bar. Hytaýyň Sýunhua welaýatynda (Pekiniň ýakynynda) ýasaýan türkmenlere-de salarlar diýilýär. Olar 1370-nji ýylда Samarkant welaýatynyň häzirki Nurata we Goşrabat raýonlaryndan bu ýere göçüp gelip,

öz milli däplerini, dilini şu wagta çenli saklapdyrlar. Stawropol ülkesinde ýasaýan igdirleriň düzümünde hem salargazan tiresi bolup, ol salyrlardan şu taýpa geçipdir... Sözümüziziň ahyrynda salyr diýen etnonimiň il içinde salar görünüşinde-de ulanylýandygyny, ärsary, saryk, teke, ýomut ýaly ençeme türkmen taýpalarynyň hem salyrlar (daşky salyrlar) bilen etnik taýdan baglanyşyklydygyny ýatladýarys». Hytaýa göçüp giden salarlar hakynda ylmy-taryhy eserler ýazan rus alymlary bar. Olar M.W.Newerow, F.Poýarkow, N.M.Pržewalskin, G.Ý.Grum-Grfimaýlo, G.N.Potanin dagylardyr. Salyrlaryň gelip-çykyşy hakyndaky maglumatlary olaryň geografik ýerleşisinde, etno-medeni gatnaşyklaryndan has jikme-jik öwrenmek derwaýys mesele.

Salyr han hakyndaky toplan maglumatlarym welin entek takyklygy gazanmaga mümkünçilik bermese, onda bu meselede alymlarymyz geljekde içgin öwrenmäge ýol gazansalar gerek.

23.01.2020. Taryhy şahslar